

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АЛЬ-ФАРАБИ
KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER AL-
FARABI

Көрнекті түркітанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы,
профессор М. Томановтың туғанына 85 жыл толуына арналған
«Қазақ тілі тарихы және рухани жаңғыру негіздері» атты
халықаралық ғылыми-әдістемелік онлайн конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 2017 жылдың 3-4 қарашасы

МАТЕРИАЛЫ

Международная научно-практическая онлайн-конференция
«История казахского языка и основы духовной модернизации»
посвященный 85-летию со дня рождения доктора филологических
наук, профессора М. Томанова

Алматы, 3-4 ноября 2017 года

MATERIALS

International scientific-practical online conference
«History of the Kazakh language and basis of spiritual modernization»
dedicated to the 85th anniversary of the Doctor of Philological Sciences,
Professor M. Tomanov

Almaty, 3-4 November 2017

ӘОЖ 811.512.122
КБЖ 81.2 Каз-03
Қ 17

Шығарылымға Филология және әлем тілдері факультетінің
Ғылыми кеңесі шешімімен ұсынылған

Редакция алқасы:

Әбдиманұлы Әмірхан – филология және әлем тілдері факультетінің деканы,
ф.ғ.д., профессор

Салқынбай Анар Бекмырзақұзы – Қазақ тіл білімі кафедрасы профессоры, ф.ғ.д.

Ақымбек Съезд Шардарбекұлы – Қазақ тіл білімі кафедрасы меңгерушісі, ф.ғ.к.

Редакция алқасының мүшелері:

Иманалиева Ғазиза Қынуарбекқызы – Қазақ тіл білімі кафедрасының доценті,
ф.ғ.к.

Рамазанова Шайгүл Әмірғалиқызы – Қазақ тіл білімі кафедрасының доценті,
ф.ғ.к.

Аширова Анар Тишибайқызы – Қазақ тіл білімі кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

«Профессор М. Томановтың туғанына 85 жыл толуына арналған «Қазақ тілі тарихы және рухани жаңғыру негіздері» атты халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары (2017 жылдың 3-4 қарашасы). – Алматы: Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017. – 278 бет.

Конференцияның G-Global платформасындағы бейне түсірілімі <https://www.youtube.com/watch?v=rMT8WedCtuI> сілтемесінде жүктелген.

ISBN 978-601-7091-45-03

ӘОЖ 811.512.122
КБЖ 81.2 Каз-03

ISBN 978-601-7091-45-03

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

МАЗМҰНЫ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

Салқынбай А.Б. Мархабат Томанов зерттеулері және қазіргі рухани жаңғыру	3
Томанова Н.М. Мархабат Томанов - человек в науке	10
Yıldız Naciye. Olumlulaştırma/-olumsuzlaştırma bağlamında doğu türkistan'dan derlenen kazak atasözlerinde “az” ve “çok”	14
Сағындықұлы Б. Құлжанова Б. Түркі тілдеріндегі табыс септігінің даму тарихы	21
Тымболова А.О. Үштілділік жағдайында қазақ тілін оқыту тәжірибелерінен.....	28
Yıldız Naciye Metin merkezli ve bağlam merkezli kuramlar esasında oğuz kağan destanı üzerine inceleme.....	33
Erbeden Erdi Özbek türkçesinin oş ağızından alkış örnekleri.....	47
Baldane Orhan Kazan tatar türklerinin mani ve türkülerinde dağ.....	57
Бекмағамбетов Ш. Ежелгі түбір сөздер табиғатын тіл генетикасы тұрғысынан тілдік негіздер арқылы зерттеудің маңыздылығы	66
Алкебаева Д.А. А. Байтұрсыновтың «қазақтың бас ақыны» мақаласының прагматикасы.....	71
Жұбаева О. Қазақ морфологиясының идиоэтникалық сипаты.....	77
Құлназарова Г.С. Профессор М. Томанов еңбектерінің қазіргі кездегі өзектілігі.....	90
Ezberci Ayşe Eleneksel el sanatımız oya.....	93
Emrah Yılmaz Türkmen deyimleri üzerine semantik açıdan bir inceleme... 107	
Ақымбек С.Ш. Дауыссыз дыбыстар сәйкестігі мен алмасуының артикуляциялық сипаты	000

1-СЕКЦИЯ. ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ТАРИХИ ГРАММАТИКАСЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Абитжанова Ж.А. Ж. Баласағұнның «Құтадғу билик» шығармасы тіліндегі метафораға негізделген мақал-мәтелдер.....	123
Аширова А.Т., Досанов Б. Түбі бір түркі тілдеріндегі дыбыстық және грамматикалық ерекшеліктер.....	130
Ахметқалиева Л. Қазіргі тіл біліміндегі функционалды прагматика бағыты және зерттелу жайы.....	134
Әбдікерімова Г.А., Сариева Т.Қ., Сайлаубеков А.Н. Түркі мәдениетінен бастау алған «мәңгілік ел» идеясы негізінде студенттерді отансүйгіштікке баулу, ұлттық сана-сезім көкжиегін кеңейту арқылы рухани жаңғыруға бет бұру.....	138

Балтабаева Ж.Қ. Беласарова Ж.Т., М. Томанов еңбектеріндегі морфологиялық тұлғалардың тарихи дамуы.....	142
Дәулетова А.Н. Қожа Ахмет Иассауи хикметтеріндегі адами құндылықтар	150
Қанбаева А. Ұлт мұратын ұлықтаған ұлылық.....	152
Кушкимбаева А.С. Көнерген сөздер - ұлттық болмыстың өзегін сақтаушы	155
Өтемісова Г.Ж. Шығарма тілінде көнерген аталымдардың тіркестіру тәсілі арқылы жасалуы (Нұртуған мен Ерімбет шығармалары бойынша).....	161
Сайбекова Н.У. А.Байтұрсынұлы еңбектеріндегі фонеманың функционалды сипаты.....	167
Турабаева Л.К., Есболаева И.А., Базарбекова Н.Ш., Сайлаубек Н. М.Томанов – тіл тарихын зерттеуші	171
Төленби Ә. Шылаулардың даму тарихынан	176

2-СЕКЦИЯ. ТІЛ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ: РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ЖАҢҒЫРТЫЛУЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ

Абдрахманова Ж.Ә., Алиева Г.А. Баспасөз тілі: заманауи «мағынасы майысқан мақалдар»	179
Абдрахманова Ж.М. Жастар тіліндегі тілдік қолданыс ерекшеліктері	184
Абдрахимова Г.Б. Терминжасам және салалық сөздік	187
Арынбаева Р.А., Танабаева Г.Ө., Жамашева Ж.Р. Инновациялық оқыту тәсілдері арқылы қазақ тілі сабағында студенттердің тілін дамыту	189
Атаханова Н.А. Ақын өлеңдеріндегі көркемдік ойлау табиғаты	192
Бурабаева Ж. Жүмекен Нәжімеденов поэзиясындағы «тамыр» концепті.....	197
Даулетова А.С. Тұлға әлеуметіндегі қарым-қатынас рөлі.....	199
Жусанбаева С.Б. Білім технологиясының ерекшеліктері	205
Жунисова М.А. Түркі жұртының рухани әлеміндегі тілдік білім	207
Жүсіпов А.Е. Тілде кездесетін қателіктер: стилистикалық, семантикалық қайшылық, аударма қателігі.....	212
Иманалиева Ғ.Қ., Амирова М.Ж., Ормаханова Л. Көркем шығармаларда эмоционалды-экспрессивті сөздердің қолданылу ерекшеліктері.....	217
Мамаева М. Қазіргі қазақ тіліндегі күшейтпелі үстеулердің функциясы және одан туындайтын проблемалар.....	223
Муханжанова З.Х. Культурные ценности казахов кочевого периода ...	226
Нұржанова А.С. Үштілді білім беру жүйесін жүзеге асырудағы мемлекеттік тілдің алатын орны.....	232
Наурызбай С. Ономастиканы зерттеудің кейбір мәселелері	236

Нұрланова Н.Н. Әбіш Кекілбаевтың публицистикалық шығармаларының тілі мен стилі	238
Рамазанова Ш.Ә. «Жеті қаған» – елдік пен ерліктің шежіресі	243
Тлеулесова А.Ш. Тіл - рухани қазына.....	247
Түсіпқалиева Р.Қ. Жарқын болашақ – жастардың қолында	250
Турабаева Л.Қ., Мадалиева А.Б., Байжанова Н.А., Кизбаева Ж.Қ. Төл мәдениетін қалыптастыру және тілдік норма.....	252
Турсын Ш.К. Білім беру үдерісінде Қазақстанның ашық кітапханасын қолдану тиімділігі.....	256
Усербаева М.К. М. Мақатаевтың тарихи, трагедиялық дастандарының жанрлық және көркемдік ерекшеліктері.....	260
Шыныбекова А.К. Терминжасам мәселелері жөнінде	268

ÖZBEK TÜRKCESİNİN OŞ AĞZINDAN ALKIŞ ÖRNEKLERİ

Erdi Erbeden

ÖZET

Mit, efsane, masal, destan, atasözü ve deyimler gibi anonim halk edebiyatı ürünleri içerisinde değerlendirilen alkışların çıkış kaynağı olarak kişinin olumlu yönde kendini açığa vurma ihtiyacı gösterilebilir. İfadeyi zenginleştirme, söze değer kazandırma gücünü haiz olan bu türün minnet, saygı, sevgi ve nezaket gibi benzer müspet duygularla yüklü olduğu söylenebilir. Çoğu zaman kalıplaşmış söz ya da söz grubu biçiminde bulunan alkışların dinî, ekonomik, kültürel,

sosyolojik unsurlardan doğrudan etkilendiği gözlemlenir. Tarihi süreç içerisinde evrilebilen bu dilek sözcükleri aynı zaman dilimi içerisinde de yöreden yöreye, bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir. Hikâye, mani, fıkra, atasözü gibi manzum-mensur pek çok edebî türün bünyesinde de mevcut bulunan alkışlar üzerinde ülkemizde henüz yeterli sayıda çalışmaya imza atılmış değildir. Bu bildiride Kırgızistan'ın coğrafi olarak güney bölgesinde yer alan Oş şehrinde yaşayan Özbeklerin günlük hayatın içerisinde kullandığı alkış örnekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk Halk Kültürü, Özbek Halk Edebiyatı, Özbek Ağızları, Oş, Alkış, Dua

1. Giriş

Alkış, en sade biçimiyle *iyi dilek bildiren söz* şeklinde tanımlanabilir (Akalin 1990: 28). Alkışlar; sevinç, neşe, mutluluk, korumacılık gibi olumlu duyguların açığa çıkması olarak nitelendirilirler (Sevinçli 2015: 100). Daha ziyade nezaket bildirirler. Yaygın bir edebî tür olan alkışlar hemen her durum ve şahıs için kullanılabilir. Bunlar birer sözlü etkileme aracı olarak kabul edilirler (Duymaz 2000: 15). Alkışlar tekdüze bir biçimde yalnız iyi dilekte bulunmanın ötesinde iyiyi ortaya çıkarma arzusunun sonucudur (Elçin 2004: 662). Bu türün öne çıkan özelliği kabullenme ve ümit ihtiva etmesidir (Kaya 1997: 99).

Tarihî kaynaklarda alkış sözüne ilk kez “Dîvânu Lugâtit-Türk”te tesadüf edilir. Ancak alkış konusunda öne çıkan tarihi kaynak olarak “Dede Korkut Hikâyeleri” kabul edilir.

Türkçe eser ve sözlüklerde alkış sözünün karşılığı olarak kutsama, hayır dua, şükretme, hamdetme, övgü, sena, medh, ululama, beğenme, el çırpma, alkışlama gibi ifadeler yer verilir (Akalin 1990: 19-56, Kaya 1997: 101, Duymaz 2000: 15-17, Sevinçli 2015: 102, Bars 2014: 202). Sözcük Anadolu ağzlarında alkış, alhış, alkış etmek, alkış vermek, maddeleriyle bulunur. Hayır dua, iyi dilek, dua etmek, iyi dilekte bulunmak anlamlarına gelen alkış sözcüğü Emirdağ (Afyon), Karaburun (İzmir), Akhisar (Manisa), Reşadiye (Tokat), Kangal (Sivas), Mersin, Arısam/ Belkaya (Ereğli-Konya) ve Karaisalı (Adana) ağzlarında rastlanır (D.S. 1993: 22).

Türk lehçelerinde *alkış* (Tür. T., Kır. T.), *algış* (Az. T., Kum. T., Şor T.), *algıs* (Yak. T., Kaz. T.), *alkış* (Uy. T.), *alkaş* (Tat. T.), *alkış* (Öz. T.), *algış* (K.B.) ifadeleri göze çarpar (Duymaz 2000: 16).

Alkış sözcüğünün kökeni üzerine ciddi bir görüş farkı yoktur. Tuncer Gülensoy, Hasan Eren, Sir Gerard Clauson, Andreas Tietze, Martti Ra"sa"nen ve Marcel Erdal gibi isimler alkış sözcüğünün kökeni olarak “alka-” fiiline işaret etmekte ve alka-fiilinin [-ş] eki alarak isimleştiğini düşünmektedirler (Güner 2015: 626-627). Edvard Viladimiroviç Sevortyan daha önceki bilginlerden farklı bir şekilde fiilin kökeni olarak *al sözcüğünü vermekte ancak sözcüğün türü ve anlamı hakkında tam bir çıkarımda bulunmamaktadır. Mireli Seyidov, alkış sözcüğünün “al” (yüce, yücelik) ve “gış” (ses, söz) isimlerinin birleşmesinden türediğini düşünür (Güner 2015: 627). Galip Güner sözcüğün kökenini semantik, morfolojik ve fonetik olarak ele alır; al (kızıl) isminin [+ka-] i.f.y.e. vasıtasıyla türetildiğini, alka- (övmek) fiilinin de f.i.y.e. olan [-ş] ile yeniden isimleştirildiğini savunur (Güner 2015: 627-629). Özbekçede kelimenin al-

(övmek, iyi dilek dilemek) fiil tabanına [-kı] emir eki getirilmek suretiyle işletildiği, akabinde [-ş] i.f. ekiyle isimleştirildiği düşünülür (Duymaz 2000: 17).

2. Halk Edebiyatı Ürünü Olarak Alkışlar

Kaynaklarda genel olarak anonim halk edebiyatı ürünleri içerisinde değerlendirilen alkışların, halk edebiyatı türü olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Pertev Naili Boratav (1969: 136) ve Erman Artun (1999: 111) alkışları halk edebiyatı türü olarak görmez. Boratav ile benzer düşünceye sahip olan Artun, konuya ilişkin görüşlerini *Bunlar konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleridir. Kısa ve anlatım yoğunluğu taşımaları nedeniyle kullanılırlar. Alkış ve kargışların sanat değeri olanları, özenilmiş, imge, düşünce ve çağrışım buluşlarında başarılı olanlardır. Bu yönleriyle küçük birer sanat eserleridir.* şeklinde belirtmektedir (Artun 1999: 111). Şükrü Elçin, Sami Akalın ve Doğan Kaya gibi bazı araştırmacılar bu türü halk edebiyatı ürünleri içinde değerlendirmişlerdir (Elçin 2004, Akalın 1990, Kaya 1997).

Araştırmacılar arasında görüş ayrılığına neden olan bir diğer husus alkış ve dua ikilemidir. Sami Akalın, “Türk Dilek Sözcüklerinden Alkışlar-Kargışlar” isimli eserinin duâ bahsinde Türkçe alkış ve kargış sözcüklerinin yerini zamanla Arapça kökenli duâ ve bedduâ sözcüklerinin aldığını bildirmiştir (1990: 29). Şükrü Elçin “Halk Edebiyatına Giriş” isimli eserinin “Duâlar ve Bedduâlar” başlığı altında duâların eski Türkçede alkış, öğme olarak ifade edildiğine dikkat çekmiştir (2004: 662). Jale Öztürk alkış ve dua terimlerini birlikte kullanmayı tercih etmiştir (2013: 2). Ali Duymaz, alkışların İslam dininin tesiriyle dua tarzına bürünüp dinî kavramlarla yeni bir hüviyet kazandığını ve dua kavramı sınırları içinde değerlendirilmeye başlandığı savunur (2000: 20, 21). Erman Artun dua ve alkışların farklı birer tür olduklarını dile getirmiştir (1999: 112). Oş ağzında duâ ve alkış sözcükleri birlikte kullanılmaktadır. Alkışların münferit varlıklarının dışında mani, atasözü, ninni gibi halk edebiyatı ürünlerinin metin örgüsü içerisinde bulunmalarının da araştırmacıları bu hususta şüpheye sevk ettiğini düşünmekteyiz.

3. Alkışların Biçim ve Anlam Özellikleri

Alkışlar ilkel dönemlerde büyü ve sihir mahiyeti kapsamında kullanılmaktaydılar (Akalın 1990: 30, Kaya 1997: 99, Duymaz 2000: 15). Zamanla bu hususi kullanımdan sıyrılarak daha geniş kullanım alanı bulan alkışlar yoğun anlamlı kalıp ifadeler halini almışlardır. Konusunu insan ve onun topyekûn ürettiği kültürden alan alkışlar her durum, şahıs ve manevi varlık için kullanılabilir. Genelde alkış ifadelerinin başında tanrının isimleri ya da sıfatları kullanılır (Kaya 1997: 109). Düz anlatıma uyarlar. Söz veya söz grubu biçiminde bulunabildikleri gibi tek cümle, ikileme, üçleme ve dilek katarı biçimlerinde de bulunabilirler (Akalın 1990: 53-55).

Alkış icrası için hususi bir mekân veya zaman şart değildir. Ancak alkışların özünde kılınış olarak bir zaman kavramı gizlidir. Doğumda, ölümden, bir işe başlarken, bir işi bitirince, yola çıkarken edilen alkışlar belirlidir. Annesini henüz kaybetmiş bir kimseye “Bayramın mübarek olsun!” şeklinde alkış dökmek mizah malzemesine dönüşebilir. Bilhassa dilek katarı niteliğinde dinî içerikli bazı alkışların belirli mekân ve zamanlarda söylenilmesinin daha makbul olacağı inancı da yaygındır (Kaya 1997: 103, Artun 1999: 112, Sevinçli 2015:101). Örneğin Niğde yöresinde çocuklarda sık ve

uzun ağlama durumunun giderilmesi maksadıyla uygulanan “çarptırma” ritüeli için en uygun zamanın Cuma ezanı vakti olduğu düşünülür.

Alkışların kendine özgü hususi bir icra biçimi de mevcut değildir fakat tıpkı zaman ve mekân konusunda olduğu gibi bireylerin alkış icrası esnasında takındığı biçimsel tavırlar söz konusudur. Diz çökerek veya ayakta, eller göğse doğru açık, kenetli, kavuşmuş veya kollar yanda, ayaklar çıplak veya giyinik, gözler kapalı veya açık, vücudu hafifçe öne eğerek sabit tutma veya hafifçe ileri geri, sağa sola hareket ettirme, başı yere eğme veya göğse dikme, baş açık veya kapalı gibi alkış dökenin maneviyatını yansıtan alkış biçimleri vardır (Kaya 1997: 100, Güzel 2008: 441, Sevinçli 2015:101, Bars 2014: 203).

Genel olarak alkışların söz varlığını Türkçe sözcükler teşkil eder. Ancak dilin tarihi geçmişinin ve kültürel birikiminin alkışlara doğrudan tesiri yadsınamaz. Zira Müslüman bir topluluğun alkışları içerisinde Arapça sözcükler saptamak tabiidir (Akalin 1990: 56). Doğal olarak alkışların ait olduğu toplumdan izler yansıtacağı da aşikârdır. Bunun yanı sıra alkışların evrensel boyutu da göz ardı edilemez. Her toplumda alkış kültürüne rastlamak mümkündür. Yemek alkışı, af dilemek, teşekkür etmek, en ilkelinden en gelişmişine hemen bütün toplumların ortak geleneğidir (Güzel 2008: 440). Anlamları bakımından açık, anlaşılır bir üsluba sahip olan alkışların etki gücü muhatabın psikolojik, biyolojik, ekonomik vb. durumuna göre değişim gösterebilir (Akalin 1990: 57-58).

4. Alkışların Temelleri

Alkışın temeli olarak yaş, cinsiyet, psikolojik durum, eğitim düzeyi, ekonomik düzey, dini inançlar, biyolojik ve kültürel miras gibi bireysel ve toplumsal unsurlar gösterilebilir. Sevgi ve doğurduğu sonuç bir toplumda antropolojik anlamda alkışlara temel teşkil eder (Akalin 1990: 61). Toplumların dinî değer ve inançları da alkışın temellerindedir. Cennet, sevap, af gibi dinî menşeli kavramlar Türk toplumunun alkışlarına tesir eder (Akalin 1990: 62). İslam dininin ayet ve hadislerle duâyı teşvik etmesi meselenin başka bir boyutu kabul edilebilir (Kaya 1997: 100).

Alkışın temeli noktasında ekonomik düzey, eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş, psikolojik durum gibi bazı faktörlerin toplumun fertlerine şahsi olarak da tesir ettiği görülmüştür. Söz gelişi ekonomik düzeyi zayıf olan toplumlarda alkış ve kargış kullanım oranının arttığı gözlemlenmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da alkış ve kargış kullanım oranının daha ziyade olması bu durumun bariz örneğidir (Akalin 1990: 62). Aynı toplumun üyesi olan, eğitim düzeyleri çevrelerine oranla daha yüksek ya da daha düşük olan iki şahsın kullandığı ortak alkış kalıplarının olmadığını düşünmek yanlış olur fakat benzer şekilde aynı toplumun üyesi olmaları onların birebir aynı alkış kalıplarını kullanıyor oldukları anlamına da gelmez. Münferit farklılıklar kullanılan dile ve üsluba da yansımaktadır. Bir kadın ve bir erkeğin de eşit oran ve karakterde alkış kullanmadıkları tahmin edilebilir. Duygusal düşünce bakımından daha hassas olan kadının alkış konusunda daha üretici ve aktif kullanıcı olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde bireyin yaşı da üretim ve aktif kullanım bağlamında etkindir. Bugün on sekiz yaş aralığında bulunan bir kız çocuğu ile yetmiş yaş aralığında bulunan bir babaannenin aynı karakterde ve sıklıkta alkış kullanmaları beklenemez (Akalin 1990: 62-63, Sevinçli 2015: 104).

5. Alkış Tasnifleri

Pertev Naili Boratav, Şükrü Elçin, Sami Akalın gibi halk edebiyatı araştırmacılarının alkışlar üzerinde ortaya koydukları kapsamlı bir tasnif çalışmaları mevcut değildir (1969: 136, 2004: 662-666, 1990: 28-49). Alkışları herhangi bir tasnife tâbi tutmadan örneklerini alt alta sıralayan araştırmacılar olduğu gibi**, ayrıntılı bir tasnife tâbi tutarak örneklendirmiş araştırmacılar da mevcuttur. Doğan Kaya, duâları zaman, olay ve durumlara göre “Tarihte ve edebî metinlerde dualar”, “Tabiat olayları ile ilgili dualar” ve “Hayatla ilgili dualar” olmak üzere üçe ayırmıştır (1997: 99-106). Ali Duymaz, Özbek alkışlarının tasnifi ile ilgili olarak “Üzbek Halk Ağzaki Poetik İcâdi††” isimli eserden naklen şu bilgileri vermektedir:

Özbek alkışlarıyla ilgili olarak yapılan bir tasnifte ise “1) Kündelik Maişiy Alkışlar (Gündelik Hayatta Kullanılan Alkışlar), 2) An’anaviy Merasimler Terki bide İcra Etilüvçi Alkışlar (Belirli Bir Merasim İçinde İcra Edilen Alkışlar)” kümeleri yer almıştır. Bu tasnifte ilk grup a) Karşılaşma alkışları, b) Sofra Alkışları, c) Bir işe başlarken söylenen alkışlar, olarak üçe ayrılmıştır. İkinci grup alkışlar ise içinde yer aldıkları törenler bahsinde “Merasim Folkloru” başlığı altında ele alınmıştır. Bu törenler bahar, yaz, kış gibi takvimle ilgili törenler ile av, sünnet, yas gibi ailevi ve sosyal törenlerdir.” (Duymaz 2000: 17-18).

“Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi isimli eserin Özbek Edebiyatı bölümünde ise Tahir Kahhar, Özbek alkışlarının iki gruba ayrılarak incelendiğini bildirir: günlük sosyal alkışlar, an’anevi merâsimplere bağlı alkışlar (2000: 310).

6. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu bildiri de Kırgızistan’ın Oş bölgesinde yaşayan ve Özbekçe konuşan Özbeklerden derlenen günlük hayatta kullanılan alkış örnekleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada kullanılan veriler 2017 yılında bölgeden tarafımızca derlenmiş metinlerden ve gezi esnasında tutulmuş münferit notlardan elde edilmiştir. Bu bakımdan verilerin fonetik ve morfolojik hususiyetleri edebî Özbekçeden farklılık arz eder. Bu farklılığı yansıtabilmesi amacıyla metinler, transkripsiyon alfabesi ile verilmiştir.

7. Özbekçenin Oş Ağzından Alkış Örnekleri

Oş alkış örneklerini içerik bakımından şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

A. Günlük hayatta kullanılan alkışlar:

❖ Şükür ve teşekkür mahiyetinde söylenen alkışlar:

húdâge şúķu, a`lhamdulilá`h, ka`tta` rahmat, állahge şúķur, be`hı́sáp şúķur

❖ Aferin mahiyetinde söylenen alkışlar:

bârekâlla, âferiñ, kâýil, kılsa bolarken u` , mallades

❖ Sabah kalkarken ve akşam yatarken söylenen alkışlar:

tinç ya`tip turdi`zmi, yahşı dem áliñ, túrgizgeniñge şúķur, küniñiz yahşı bolsın, küniñiz yahşı ötsin, yahşı dem aldiyle`mí, ötkizgeniñge şúķur

❖ Selamlaşma esnasında söylenen alkışlar:

** bkz. (Sevinçli 2015: 117-118)

††İMAMOV, K., MİRZAYEV, T., SARIMSAKOV, B., SEFEROV, O (1990), *Üzbek Halk Ağzaki Poetik İcâdi*, Taşkent, §. 109-112.

assála m aleykúm, yaħşımısız, tinçmısız, ayle aźalar tinçmı, bała çaka kaday tinçmı, bała çaka yaħşı yürışıptımı, bała çaka yaħşı otırışıptımı

❖ Alışverişte söylenilen alkışlar:

bāzārı zi bersın, berekesını bersın, yaħşilikke işletıñ, tepelep-tepelep kiyip yürıñ, yaħşilik küllerde kiyıñ

❖ İş ile ilgili olan alkışlar:

silerge hem işleri de revaşını berıp, müstahkem kılıp yazuvalışlıkni nāsip kılısın, ünıb össın, işleri ilgeri bolsın, işiñ yaħşı bol sın, āmediñni bersın, işiñ āsan bolsın, hārmeyla r (hārmenler), āllah berekesını bersın, hop āllah işiyizge revāç bersın

❖ Okul ve sınav ile ilgili olan alkışlar:

beř bahalarıge okıp ke , beř alıp ke , āllah yüziñdi yāruk kıl sın, bılgen savallarıñ çüssün, āla baha large tapşırıp çıkkın, āla daracada tapşırıp alıñ, āllah yüziñdi yerge karatmasın, okıřlarıñizge āmed bersın, āllahım zāhniñi āçık kıl sın, ilahım keleceğde yaħşı insān bolıp yetişgin

❖ Misafir ağırlarken ve uğurlarken söylenilen alkışlar:

özi z ħuş kepsı z, ħoř kelipsizler, bızı řa ħrımısğa , maħalla mısğa , köçelerımısğa ħuş kepsı z, ħursanmıs, kademiylerge hasana t, yaħşı keldiyla mı, siz keldiyiz bala kel mesın, húda sílerdi kem kıl masın, yaħşı bāriñ, āsān āman yetvalıñ, ha mma ge salām aytıñ, yana keliyeler, kütemiz, oturmadiyeler de yahur bāriyeler, kelga niyeler üçün ketta rahmat

❖ Yemekten sonra söylenilen alkışlar:

āř bol sın, rıskımız keñ bosın, āllah rıskımız uluh kılısın, dúnyada hiç kim āç kalı masın tapgeniyleri ālla berekesını bersın, dāstırhānımızdı tōkin saçım kılgin, dāstırhānlarımıs tōkin saçım bolsın, üyimizden fāyzi bereketni āyırmagin, tilegellerdi nazırı bolsın, hemme yoğ mölkölçilik bolsın, şu ħānedenge óziyiñ fa yz, bereke, rahmetiñni yağdırgın, şu hāneden saħıp saħıbelerige insāf tofik ħıdayet, sileyi rahım bergin, āllahım yedirip içirip ħandırgenige mimmette řúkürler bolsın, tapgenlerge bereke bergin, imānını müstahkem kılgin, mölkölçilik, arzançiliğ bolsın, bızni yedirip, içirip, toydırıp múmın múslúmanlardan kılgen āllahımge hamdü senālar bolsın, şu yegen içgenlerımızdin savabı ba rça ötken múmın múslúmanlarnı ruħı paķlarıge baħřiyet etdik, āylemızge fāyzi bereket kılgin, āllah āçlarını ya m toydırsın, bu bergen nāz ı nimetla rıñge şükür, yegenimizı ornige halālıden toldırıp koysın

❖ Yola gidenler için söylenilen alkışlar:

bāřiyler āman bolsın, dāvut pí rim kollasın, āllahge amānet bol, esen āman bārip keliñ, yaħşı bārip ke , sáfarda yürgenlerin sáfárların behatar kılgin, safarleri beha vaır bolsın, yoliñ açıħ bolsın, yoliñ āk bolsın, bārgen ca yiñde kıyınçılık körmegin, yoliñ āsan bol sın.

❖ Nazardan korunmak için söylenilen alkışlar:

köz tegmesın, āllah óz penaħıda saħılasın, ka m közlerden húda ózi saklasın

❖ Rüyalarla ilgili alkışlar:

yaħşilikke bolsın, tüřiñdi suvge āyt yāman tüř āytma, Tuřing onğıdan kelsin

❖ Kaza ve hastalık gibi kötü bir hadise yaşayan kişiler için söylenen alkışlar:

körmegendey bop ketesiz, allah sifa bersin, tuza'lip ketin, allah sahlasin sizi halaketten bemaflardi derdige sifa bergin, sabir bersin, alladan sizge küç kuvvet soriyemen, attek bolib keting

❖ İyi niyet bildiren alkışlar:

inşallah, en yahşi tilekla'r bila'n, huda ruhsat bersin, ha'mmege nasip kilsin huda hohlasa siz hem bariñ, menden kaytmasa huda'dan kaytsin, huda özi bala'lardan saklasin

❖ Kötü karakterli insanlar için söylenen alkışlar:

ya'manlarge insap ber, toğrı yolge sal allahım, ya'manlar yahşi bolip özgersin, ya'manligini taşap yahşi adam bolsın, huda insap bersin, huda iman bersin

❖ Vatan, millet, yönetici ve çevre için söylenen alkışlar:

yurtimizge tinşlih tileymis, halkımız tinç bolsın, tinşlik amanligde yaşeyli, allah'tan ha'mma'misge tinşli', sağlık sala'metlih soriyemen, on sa'kkiz miñ alemdi yaratken allah tinşlig ber allahım on sa'kkiz miñ alemge, elimizge, yurtimizge, ma'halle-köylerimi'zge, mamleketimizge tinşlih, hatircemlik, amanlik, ta'ni sıhatligini bersin, zamanemiz tinç bolsın, asmanımız musaffa' bolsın, yurtımız a'bat bolsın, yurtlarımız a'bad bop ketsin, hemme yoğımız yahşi bolsın, dünyage tinşlik tileymen, ya'rabel a'lemi'n, dünyayimizi, tinç vatanımızı abad kılgin, padişalarımızge insaf tovfik huda yet bergin allahım, adil patişalardan bersin

❖ Yaşlı kişiler için söylenen alkışlar:

omriñiz uzađ bolsın, bağtımızge sađ sala'mat bolin, ha'r daım duvayimizni kılıp turin, yugirtip turib müdirtib bolsın

B. Geçiş dönemi alkışları:

❖ Yeni doğan bebekler için söylenen alkışlar:

allahım bereriden kismasin, ezgulikdi erta' keçi yok, omri uzak bolsın, ata anasıge mehriban bala bolsın, akıllı', salih fa'rzent bolsın

❖ Dişi çıkan bebekler için söylenen alkışlar:

mercandey çirayli müstahkem tişleri çıhsın

❖ Doğum günü gibi özel zamanlarda söylenen alkışlar:

tuğılgen küni'z bila'n ta'brikleymen, bu yaşlardan köpiga' kirin

❖ Ev, araba alan kişiler için söylenen alkışlar:

kulluq bolsın, otirişlikke nasip kilsin, şu üylerde yahşilik küller, toy, tamaşalar bolsın, şu üylerde unib osib ballardi rahatlarını koriş nasip kilsin, allahım başkalarige ya'm bersin, miñgeni nasip kilsin, ma'za' kılıp miniñ, ta'giden şamal otip tursın, huda özi bala'lardan saklasın

❖ Nikah ve düğün törenlerinde söylenen alkışlar:

báhtli boliyler, uvali-juvali boliyler, ózilerden köpeyiler, koşa káriyler, ikkele dúnya° sa° detini bersin, állahım sileri birbiriyelerden áyırmasın, kıyámetgeçe ipiyler üzilmesin, áldiyelnı maı baıssın, árkalarnı bala baıssın

❖ Ölen kişi ve yakınları için söylenen alkışlar:

rahmetli°, állah rahmet kıl .sın, ótkenlerdi ahıretini ábad kıl .sın, cennetlerinden cáy bersin, cáyı cennetten bol .sın, mekanı cennetten bol .sın, kabirlerini nurlı° kıl .sın, surah savallarıdan asan ótip alışlikni ózi násip kıl .sın, ya° rabbıl a° lemin günahlarnı keçirgin, kabir azabıdan, do° zah otıdan saklagın, tiriglerdi, ómrini uzın rıskını uluh kılgin, árkasıda kal .genlerge sabır takat bersin, állahı irádesi állah sabır bersin, ha° mma° ni başıda bar

C. Dini nitelikli olan alkışlar:

❖ Allaha ve peygamberine yöneltilen alkışlar:

ibádetlerimizi dergáyiñde kabul kılgin, dúřmanlarımızı közini kör tilini sahov kılgin, bizden evvel ótkenlerge rahmat kıl, bizlerge ha° m rahmet kıl, ya° állahım bizden kegin kalgenlerge rahmet kıl, ba° rça° muhammed aleyhissalam ummetige rahmat kıl, müşkilátlarimizi ásan kılgin, háçetlerimizge reva° kılgin, ólim falaketleriden saklagın, şáytanı şerriden, cinleri şerriden, şáytan bolgen insánlardı şerriden saklagın, ásmandan kelgen bala áfatlerden saklagın, yerden çıkken bala áfatlerden saklagın, ahır zaman bala áfatlardan saklagın, kıyámet-gayın ázaplardan saklagın, mağlup kılgin ulardı, yahşilik kılgen insánlardı ha° mma° sini tilegla° rini kabul muradlarnı ha° sil kılgin, imanlarını salamat kılgin, bizla° ri yahşilerge ıssıh körsetgin, ózinge ibádet kıladurgen, ózinge sığınadıgen bendelerin katarıge koşgin, állahe hamdüsena° bolsın, birbirimizge miñri muhabbette, akıbette sileyi rahımda kılgin, yurtlarda boluyatgen kırgın bara° t ya° man künlerdi, musu° betlerdi başımızge salmagın, állahe senge hamdu° sena° lar bolsın, bu ama° net dünyáge yaratıpsen állahım, bu ama° net dünyáyiñe hıya° net kılmıydigen bendelerden kılgin állahım, bu ama° net dünyáyiñi uval kılmıydigen bendelerinden kılgin ey rabbel a° lemi° n, bilip bilmiy kılga° n günahlarımızı óziñ keçirgin, ya° rabbıl a° lemin yahşılárge yandaştirgin, ya° manlardan adaştirgin, kárzdarlarını kárzige necat bergin, ey rabbıl a° lemi° n ilmimizi zıya° de kılgin, amálımızı zıya° de kılgin, ahlımızı sa° f kılgin, zıhñimizi ótkir kılgin, peşanemizi yaruk kılgin, ikki dúnya° sa° detige násip etgin, payğamberimiz cana° bı rasulullahdı şapa° tlarige násip kıl .sın, rasullah sallallahu aleyhivessellemge dürdü salavatlar bolsın ya° rabbel a° lemi° n, állahım uřbu áytilgen duvalardan, okılgen áyeti kerimelerden hasıl bolgen savaplar avvala ádem ata havva anamızı ruhpağlarıge, kün çıhıştan kün batışgeçe ótken mumin múslıman ayal erkeğer ruhpağlarıge, cemi ótken payğambarlarge, payğambarlardı ávlatlarıge, saha° ba, aziz, ávliya°, pir, ustatlar, valiyyullahlar, mavla° na ruhpağlarıge.

❖ Bayramlarda söylenen alkışlar:

háyiñiz múbarek bol .sın, háyiñiz kudlu° bol .sın, ha° r küñiz bayramdey bol .sın, bayremiyler kudlu° bolsın, bayremiyler múbarek bolsın, kiyingi yılı şu küllerde

esān āmañ kōrişlik naşip kilsin, yanage şu rāmazallargeçe āllah yetkizkenge naşip kilsin

❖ İftar açarken söylenilen alkışlar:

āllahım tañdan şāmgeçe óziñ rāzılıgi üçün ro`za tuttık, óziñ kabul kılgin, āllahım ro`zalarımızı óziñ dergāhinde kabul kılgin, tutgen ro`zalarımızı devāmını kılgin, ro`za tuttım cañ üçün, cañda imāñ bar üçün, tutgen ro`zam kabul bolsın, aḥirette i`mañ bolsın, āllahım seni rızaligin üçün ro`za tuttım, seniñ rızāñ üçün āçlıkke sabır kıldım, senge tevekkel kıldım, seni riskiñ bila`n ro`zamu tuttım, āllahım tutken ro`zalarımızı kabul kılgin, ózi dergāhinde kabul kılgin.

❖ Camiye Gelenler için söylenilen alkışlar:

yaşlerge insāf tāvfiq, āhli āyal a`ka` siñillerge şermi ha`ya`, başip kelgen ha`r bir kademiylerge āllah haşanañ bersin

D. Aile üyeleri ile ilgili alkışlar:

❖ Ana-baba, eş, akrabalar için söylenilen alkışlar:

karındaş urı`lardı ayırma bizden, küyalarımızı ómrini, sağligini tileymen, ene atamızı, karındaş urıg, cigergö`şe ha`mma`sinı sağligini tileymen, kelinlerimizi, küya ballarımızı, neverelerimizi, teni cañlarını sađ kılgin, ānacañımı ha`mişe teni cañları sađ bolsın, da`da`m toylarımızı torılarda otırsın, hemi`şe duvalarını alıb yüreyli, nevereler yıkılıp tüşmesin, ómir yoldaşımızı birbirimizge miḥri muḥabbetde, aḳıbette sileyi raḥimde kılgin

❖ Çocuklar için söylenen alkışlar:

yaḥşi yürsin, ađrımāsın, yaḥşi işla`şsin, yaḥşi pul tāpışsin, fa`rzentli` bolışsin, fa`rzentlerige yaḥşi kārāşsin, fa`rzentleri ya`m kārāsın, fa`rzentlerimizi kemalını sorıymen, ózimiz üçün mehriban bolsın, el yurtke faydası tegsin, bała çakage tinşli` ber āllahım, āllah, ómrini uzun kıl ballarımı, yañmanlık körmesin ballarım, ballarımız yañmanlık körmesin bizden kegin ha`m, húdayım teni cañlarını sađ kıl, adaştırma, yaḥşılarga yaḥşıl kıl, ballarımızı baḥtını tileymen yañmanlık körmesin, āllahım ózi saḥlasın, kıl`gen işla`ri āllahımge yaḥşın, āllahım ha`mişe ómrilerini uza`k kıl`sın, rısh`larını uluh kıl`sın, ballarım yaḡan ga`pirmesin, içmesin, çekmesin, ballarım ózleriden köpeysin, bała çakasını üylep cañlasın, arḳamızda kañ`sın, nevere çevrelerini toylarını körsin, seperleri behatar bolsın, ḥālal insānlar bila`n uçaştırın, toğrı yürüp toğrı tursıñ, ballarım ālladı tañıp, ālladı üyige bārip, nāmaz okıp kel`sin, imāñı mústāhkem bolsın, ballarımızı ómiri uzun rızqları uluđ bolsın, baḥtı taḥtını kōrişlikke, raḥatlarını kōrişlikke, nevere çevreler kōrişlikke āllahım nasibi müyesser eylesin.

8. Sonuç

Oş bölgesinden elde edilmiş olan verilerden Oş Özbeklerinin dil ve edebiyatlarını, tarih ve kültürlerini tespit etmek mümkündür. Bölgenin dilek sözlerinde İslam inancının yoğun tesiri vardır. Alkışların çoğunlukla Allah, Huda, Rab,

peygamber, iman, aziz, af, bağış... gibi İslami sayılabilecek terimlerle başlaması, aynı şekilde devam etmesi ve sonlanması bunun bariz örneğidir.

Kısa, anlatımı süsleyici kalıp ifadelerin yanı sıra vecd hâlinde ulu bir manevi varlığı hedef alan dilek katarı formatındaki ifadeler yaygındır. Cümle yapılarında devrik unsurlar yok denecek kadar azdır. Tek cümle, ikileme, üçleme ve dilek katarı biçimlerinde örnekler mevcuttur. Anlam açık ve anlaşılırdır. Leksik verilerdeki duygu yoğunluğu had safhadadır. Her ne kadar alkışların icra, zaman ve mekânlarına dair hususi bir bilgi tespit edilememişse de icra biçimi olarak eller avuç içleri yukarı gelecek şekilde, baş aşağıda, gözler bazen kapalı ancak çoğunlukla yerde, vücudun genelde ileri geri sallandığı bir üslup tercih edildiği gözlenmiştir.

Yaşı ilerlemiş şahısların alkış kullanım oranlarının yaşı daha küçük olanlara oranla daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Aynı şekilde daha dindar olarak nitelendirilebilecek şahısların alkış kullanım oranlarının diğer şahıslara oranla yine daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Örnekler çoğunlukla kadın kaynaklardan seçildiği için cinsiyet noktasında bir değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır.

Kısaltmalar

Az. T.	Azerbaycan Türkçesi
D.S.	Derleme Sözlüğü
f.i.y.e.	Fiilden İsim Yapma Eki
i.f.	İsim-Fiil
i.f.y.e.	İsimden Fiil Yapma Eki
Kar. B.	Karaçay-Balkar Türkçesi
Kaz. T.	Kazak Türkçesi
Kır. T.	Kırgız Türkçesi
Kum. T.	Kumuk Türkçesi
Öz. T.	Özbek Türkçesi
Şor. T.	Şor Türkçesi
Tat. T.	Tatar Türkçesi
Tür. T.	Türkiye Türkçesi
Uy. T.	Uygur Türkçesi
Yak. T.	Yakut Türkçesi

Kaynakça

AÇA, Mehmet; YILMAZ, Müge; SEVER, Mustafa (2007), “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Editör: Öcal Oğuz), Ankara: Grafiker Yay.

AKALIN, Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkış Kargışlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ARTUN, Erman (1999), “Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Alkış-Kargış” *3.Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana, §.111-122.

BARS, Mehmet Emin (2014), “Manas Destanı’nda Alkış ve Kargışlar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2/1, §. 200-213.

BORATAV, Pertev, Naili (1969), *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yay.

DUYMAZ, Ali (2000), “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, *Millî Folklor*, S. 45, §.15-21.

ELÇİN, Şükrü (2004), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜNER, Galip (2015), “Alkış ‘Dua’ ve Kargış ‘Beddua’ Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine”, 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, Cilt I, §. 625-631.

GÜZEL, Abdurrahman (2008), “Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında Dua”, *Turkish Studies*, Cilt 3/2, 438-446.

HARMANCI, Meriç (2012), “Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, §. 1-17.

KAHHAR, Tahir, vd... (2000), *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi “Nesir-Nazım” Cilt 14-Özbek Edebiyatı I* (Redaktör: Nevzat Köseoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı.

KAYA, Doğan (1997), “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, Sivas, §. 99-121.

KEMALOĞLU, Muhammed (2011), “Terekeme – Karapapak Türklerinde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, §. 95-114.

OGUZ, Öcal; AĞIR, Meltem; ÇAKIR, C. Şeyda (2007), *2006 Yılında Çorumdan Derlenen Alkışlar, Kargışlar Ninniler*, Çorum: ÇBK Y.

ÖZTÜRK, Jale (2013), “Antakya Ağzında Alkışlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 22, §.1-19.

SEVİNÇLİ, Veysi (2015), “Türk Dilinde Alkış-Kargış ve Adilcevaz Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 52, §. 97-125.

SOFUOĞLU, Cemal (1992), *Açıklamalı Duâ Kitabı*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay.

TERZİOĞLU, Öykü (2007), “Alkış ve Kargışların Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodlarının Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri”, *Millî Folklor*, Sayı: 75, §. 34-37.

Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, Cilt I, Ankara (1993).